

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

II

ПУТЕВИ СРПСКОГ БОГОСЛОВЉА
СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА
У СРПСКОЈ И ЕВРОПСКОЈ КУЛТУРИ

ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ I-II

Зборник радова са Међународног научног скупа
Београд, 10-14. децембар 2018. године

С БЛАГОСЛОВОМ ЊЕГОВЕ СВЕТОСТИ
АРХИЕПИСКОПА ПЕЋКОГ
МИТРОПОЛИТА БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКОГ
И ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ
ГОСПОДИНА ИРИНЕЈА

**EIGHT CENTURIES OF THE AUTOCEPHALY
OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH
II**

Belgrade, 2020

**ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛИЈЕ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
II**

Београд, 2020

Зборник радова са Међународног научног скупа
„Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019):
историјско, богословско и културно наслеђе“
10–14. децембар 2018. године
Православни богословски факултет, Београд

Издавачи

Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве
Православни богословски факултет Универзитета у Београду

Главни уредници

проф. др Владислав Пузовић
проф. др Владан Таталовић

Секретар уредништва

Петар Шеровић

Лектура и коректура

др Марина Спасојевић
др Наташа Вуловић

Технички уредник

Иван Јовановић

Редактура резимеј на енглеском језику

Ана Лупуловић

Штампа

Издавачка фондација Српске Православне Цркве
Архиепископије београдско-карловачке

Тираж: 1000

Београд, 2020

Уређивачки одбор

митрополит др Амфилохије Радовић, митрополит др Порфирије Перић, митрополит др Иларион Алфејев (Русија), митрополит др Марко Арнт (Немачка), епископ др Атанасије Јевтић, епископ др Иринеј Буловић, епископ др Игнатије Мидић, епископ др Давид Перовић, академик Василије Крестић, академик Љубомир Максимовић, академик Љубодраг Димић, академик Михаило Војводић, академик Драган Војводић, проф. др Јоанис Тарнанидис (Грчка), проф. др Димитриос Гонис (Грчка), проф. др Панајотис Бумис (Грчка), проф. др Николаос Јоанидис (Грчка), проф. др Наталија Јурјевна Сухова (Русија), проф. др Алексеј Пентковски (Русија), проф. др Ангела Берлис (Швајцарска), проф. др Марк Чепман (Енглеска), проф. др Свилен Тутеков (Бугарска), проф. др Сергеј Акимов (Белорусија), кандидат историјских наука Владимир Викторович Бурега (Украјина), кандидат историјских наука Константин Александрович Костромин (Русија), др Радмила Радић, проф. др Зоран Ранковић, проф. др Радивој Радић, проф. др Богољуб Шијаковић, проф. др Владислав Пузовић, проф. др Владан Таталовић

Рецензенти

проф. др Драган Војводић, проф. др Александар Лома, проф. др Миодраг Марковић, проф. др Богдан Лубардић, проф. др Томислав Јовановић, проф. др Мило Ломпар, проф. др Ђорђе Бубало, проф. др Наталија Јурјевна Сухова, др Предраг Коматина, проф. др Томас Бремер, проф. др Раде Кисић, кандидат историјских наука Константин Александрович Костромин, проф. др Растко Јовић, проф. др Дарко Ђого, проф. др Александар Ђаковац, др Маја Николић, др Катарина Митровић, проф. др Ирена Шпадијер, проф. др Јелена Ердељан, проф. др Предраг Петровић, др Александар Фотић, проф. др Владан Гавриловић, доц. др Андреј Јевтић, проф. др Зоран Крстић, проф. др Бранка Вранешевић, проф. др Срдољуб Убипариповић, проф. др Драгиша Бојовић, др Драгомир Бонцић, проф. др Александар Животић, др Небојша Шулетић, др Исидора Точанац, др Ивана Коматина, др Оливер Суботић, проф. др Сузана Рајић, др Мирослава Костић, проф. др Ненад Милошевић, проф. др Владан Перишић, проф. др Здравко Јовановић, др Станоје Бојанин, проф. др Ема Миљковић, проф. др Душан Живковић, доц. др Далибор Ђукић

Путеви српског богословља

Архимандрит Тихон Ракићевић Одредбе за унутрашњи и спољашњи монашки живот игумана студеничког Саве Немањића.....	13
Сава Милин Беседа Светог Саве о правој вери.....	23
Драган Радич Употреба и рецепција Новог Завета у делима Светог Саве.....	31
Дражен Перич Истоветност богословља Светога Саве са апостолским и светоотачким Предањем.....	45
Владан Таталовић Ка интердисциплинарним истраживањима у библијској егзегези: Свадба у Кани (Јн 2,1–11) у живопису манастира Каленића.....	57
Ненад Божовић Путеви српске старозаветне библистике у 20. веку.....	73
Владислав Пузовић Путеви српске црквеноисторијске науке: српски богослови као истраживачи историје Српске Цркве.....	95
Владимир Бурега Влияние Киевской духовной академии на развитие сербского богословия на примере Чедомира Марьяновича.....	121
Богољуб Шилаковић Топографија идеја за актуелизацију међуратне расправе о светосављу.....	135
Владимир Цветковић Мисли о Светом Сави и светосављу: примери Светог Николаја Жичког, Светог Јустина Ћелијског и Атанасија Јевтића.....	153
Драган Ашковић Светосавље између народнообредног и хришћансковизантијског предања.....	167
Свилен Тутеков Христолошка аретологија Преподобног Јустина Ћелијског.....	177
Златко Матић Богомољачки покрет: еклисиолошка процена једног феномена.....	189

Српска Православна Црква у српској и европској култури

Миланка Убипарип Српскословенски осмогласник и песништво Климента Охридског	199
SIMON MALMENVALL Passion-Bearers in Medieval Slavic Hagiography: Boris and Gleb of Rus' and Jovan Vladimir of Dioclea	209
Зорица Витић Словенски преписи „Житија светог Саве Освећеног“ на Светој Гори (О путевима распрострањања старих словенских превода)	223
МАЈА АНЂЕЛКОВИЋ Интертекстуалне везе Савиног <i>Житија Светиој Симеона и I и II Хиландарске йовелье</i>	229
Владан Трилић Бечки препис Теодосијевог Заједничког канона Светом Симеону и Светом Сави 4. гласа	239
Юлија ГОРОБЕЦ Образ св. Саввы в сербской и русской агиографии	249
АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ / СНЕЖАНА ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ Нове чињенице о Светом архиепископу српском Арсенију	259
ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ Типологија и химнографски репертоар српских литургијских зборника 13. века ...	277
Јована Станојловић Архитектонске заставице у српским рукописним књигама краја 13. и прве половине 14. века	287
Светлана Томин Буђановачко јеванђеље — трагом рукописа из 1548. године	301
Jerzy Ostarczuk Старопечатные издания кириллических четвероевангелий сербского извода церковнославянского языка: предварительная текстологическая характеристика	315
Мирослав Лазич Инкунабуле и палеотипи: српскословенске штампане књиге од краја 15. до средине 17. века	325
Ана Рашковић Српско рукописно наслеђе и руска црквенопојачка култура: настанак једне нове синтезе	345
Милена Мартиновић Помени зетских епископа и црногорских митрополита у српском рукописном наслеђу (13–18. вијек)	357
Славица Васиљевић Илић Женски ликови из Библије у старој српској књижевности	369
Гордана Јовановић Свети Сава Српски и његов удео у нормирању и формирању богослужбеног језика Српске Цркве	377
Милосав Вешовић / Зоран Ранковић Лексичка супституција као одраз старозаветне вере: грчки извори и рани црквенословенски преводни еквиваленти	385

ДРАГОМИР САНДО	
Просветна улога иконе и представе првих школа на живописима средњовековних српских манастира.....	393
ВЛАДИМИР СИМИЋ	
Захарија Орфелин, пијетизам и рано просветитељство код Срба.....	405
НЕНАД РИСТОВИЋ	
Теоријски заговорници класичног образовања у Српској Православној Цркви: Дионисије Новаковић и Никодим Милаш.....	413
САША МАРКОВИЋ	
Хришћанске вредности у просветитељској делатности Учитељске школе у Сомбору 1778–1918.....	425
БУДИМИР АЛЕКСИЋ	
Цетињски митрополити Петровићи Његоши и Косовски завјет.....	437
РАДИВОЈ РАДИЋ	
Прелиставајући 6. књигу <i>Злајној руна</i> (Средњовековна Српска Црква у делу Борислава Пекића).....	451
АРИЈАДНА ВОРОНОВА	
Српска архитектура у доба краља Милутина (1282–1321): рашка традиција и византијска обележја.....	457
АНЂЕЛА ГАВРИЛОВИЋ	
О разлозима сликања шестокрилог на надбедренику Светог Саве Српског на фресци уз иконостас у параклису рођења Богородице у Хиландару.....	469
IVANA LEMSOOL	
Astronomical Imagery in the Painting of the Lesnovo Narthex: Iconographic Innovations in Serbian Medieval Art.....	477
ИГОР БОРОЗАН	
Уобличавање и преображај лика Светог Саве у религијском сликарству 19. и првих деценија 20. века.....	495
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	513

АНЂЕЛА ГАВРИЛОВИЋ

О разлозима сликања шестокрилог на надбедренику Светог Саве Српског на фресци уз иконостас у параклису рођења Богородице у Хиландару

Ајсџракић. У раду се разматрају разлози који су довели до сликања шестокриле небеске силе на надбедренику Светог Саве Српског на фресци уз иконостас у параклису Рођења Богородице у српској царској лаври Хиландару (овај параклис грађен је између 1784. и 1788. године, а свој живопис добио је убрзо након 1788. године; сл. 1). Другим речима, рад има за циљ да укаже на значење надбедреника као дела архијерејске одежде, као и на конотације саме приказане небеске силе као нарочитог вида украса на надбедренику. У раду се заговара мишљење да шестокрила небеска сила не представља искључиво пуки орнамент архијерејских одежди првог српског архиепископа, већ да она представи Светог Саве Српског даје посебну тежину и специфичну нијансу значења.

Кључне речи: надбедреник, шестокрили, значење, Свети Сава Српски, Хиландар, параклис Рођења Богородице, 18. век.

Научници су од најранијих времена били заинтересовани за представе Светог Саве у старом српском сликарству, нарочито за његов портрет у манастиру Милешеви.¹ О портретима Светог Саве Српског је у српској и шире православној уметности доста писано. Његовим портретима посветили су у својим радовима нарочиту пажњу Десанка Милошевић, Гојко Суботић, Сретен Петковић, Дејан Медаковић, Бранислав Тодић, Владимир Џамић и Драган Војводић.² Гордана Бабић бавила се представом Светог Саве над престолом у припрати Пећке патријаршије, а о том Савином портрету је и Војислав Ј. Ђурић изнео драгоцену запажања.³ У најновије време Бранислав Тодић је указао на појединости Савиних портрета у Милешеви, Студеници, Сопоћанима, Ариљу, Богородици Левишкој и другим споменицима, анализирајући их са аспекта историзовања вере ради одбране црквене аутокефалије.⁴ Недавно је посвећена пажња једном детаљу архи-

* Др Анђела Гавриловић, Одељење за историју уметности, Филозофски факултет Универзитета у Београду, andjelal321@gmail.com

Рад је настао у оквиру пројекта *Српска средњовековна уметност и њен европски контекст* (бр. 177036), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ В. Д. Милошевић, *Иконографија светиога Саве код Срба у средњем веку*, Сава Немањић — Свети Сава: историја и предање, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1976, 286, 64. В. и наредну нап.

² *Исјо*, 279–318; Г. Суботић, *Иконографија Светиога Саве у време ђурске власти*, Сава Немањић — Свети Сава: историја и предање, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1976, 343–355; С. Петковић, *Свети Сава у старом српском, румунском и бујарском сликарству*, Сава Немањић — Свети Сава: историја и предање, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1976, 357–380; Д. Медаковић, *Историјске основе иконографије св. Саве у XVIII веку*, Сава Немањић — Свети Сава: историја и предање, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1976, 397–405; Б. Тодић, *Резервациони и оријентални светиога Саве у средњовековној уметности*, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. С. Ђирковић, Београд 1998, 225–249; В. Џамић, *Представе светиога Симеона и светиога Саве Српског у зидном сликарству Хиландара*, Шеста казивања о Светој Гори, ур. М. Живојиновић, Београд 2010, 101–144; Д. Војводић, *Пушеви и фазе уобличавања средњовековне иконографије светиога Саве Српског*, Ниш и Византија, 13, ур. М. Ракоција, Ниш 2015, 49–73.

³ Г. Бабић, *Низови српских епископа, архиепископа и патријарха у зидном сликарству (XIII–XVI век)*, Сава Немањић — Свети Сава: историја и предање, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1976, 330–331; В. Ј. Ђурић, „Престоло Светиога Саве“, Споменица у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности 55, Београд 1972, 92–104.

⁴ Б. Тодић, *Историзовање вере у Срба ради одбране црквене аутокефалије*, Црквене студије 16 (2019), 15–28.

јерејских одежди на портрету Светог Саве Српског на иконостасу у истоименом хиландарском параклису.⁵

Међу бројним представама Светог Саве у српском монументалном живопису, његов лик у параклису Рођења Богородице у наосу издваја се како својим истакнутим положајем у цркви, тако и украсом на надбедренику (сл. 1). Будући да о овом портрету Светог Саве у Хиландару није много писано, он оставља могућности за даља истраживања.⁶

У поменутом хиландарском параклису је залагањем непознатих ктитора Свети Сава Српски два пута насликан — једном у олтару у ниши проскомидије и други пут у наосу. Овај други поменути портрет Светог Саве (сл. 1) налази се на северном зиду наоса непосредно крај иконостаса, а као његов пандан насликан је са јужне стране Свети Симеон Српски. Свети Сава је ту насликан фронтално у стојећој фигури уобичајене иконографије, као човек средњих година проседе косе и метласто завршене проседе браде (сл. 1). Приказан је крстообразно постављених руку, како десном благосиља, а у левој руци држи уздигнуто, затворено јеванђеље. Одевен је у стихар, над којим је епитрахил, раскошни сакос и омофор са златним крстовима. Сакос је украшен различитим флоралним мотивима, док је надбедреник украшен представом шестокриле небеске силе, што је особност овог Савиног портрета. Овај портрет настао је у последњој деценији 18. века, као и уједно живопис читаве цркве.⁷ Наш рад овом приликом има за циљ да укаже на значење делова архијерејске одежде првог српског архиепископа, односно на конотације нарочитог вида изображеног украса надбедреника.

Оно што већ на први поглед јасно разликује два портрета Светог Саве у Богородичином параклису у Хиландару јесте присуство односно одсуство украса на надбедренику и истакнутије место Савиног лика у наосу. Нисмо овом приликом у могућности да проверимо да ли је још неки епископ био у цркви приказан са идентичним украсом на овом делу архијерејских одежди, али би се, судећи по његовом одсуству на надбедренику Светог Саве у олтару и код највећег броја архијереја, смело претпоставити да је једино лик првог српског архиепископа имао украс у виду шестокриле небеске силе.

Шестокрило небеско биће изображено на надбедренику првог српског архиепископа остало је до данас непримећено у науци очигледно због чињенице да је изведено у истој златној боји као и сам део ових одежди. Ипак, појединости фигуре небеског бића се јасно виде: глава небеског бића са вратом и косом између крила. Уочавају се три пара крила, од којих је горњи пар скупљен, средњи пар крила раширен у чину лебдења, а доњи, као и горњи, скупљен. Руб надбедреника је са свих страна опточен низом бисера, са доње стране је украшен зеленим ресама, док се на три угла налазе црвене кићанке.

У византијском и српском средњовековном сликарству надбедреници украшени одређеном фигуралном представом јављају се искључиво у најрепрезентативнијим споменичким целинама, а из 12. века потиче први посведочен помен надбедреника у писаним изворима.⁸ Архијереји нису увек у сликарству били приказивани са надбедреницима, а нарочито не са надбедреницима који су били украшени одређеном фигуралном представом. Ретки су споменици византијске и српске средњовековне уметности где су архијереји у олтару приказани са надбедреницима који носе одређен фигурални украс. Кад су у питању византијске територије и територије под њеним културним утицајем, у ове споменике спадају црква Богородице Одигитрије у Мистри (око 1311/1312–1322) и задужбина Андријаша Мрњавчевића на Трески (1388/1389).⁹ Изузев Андријаша, српска средњовековна

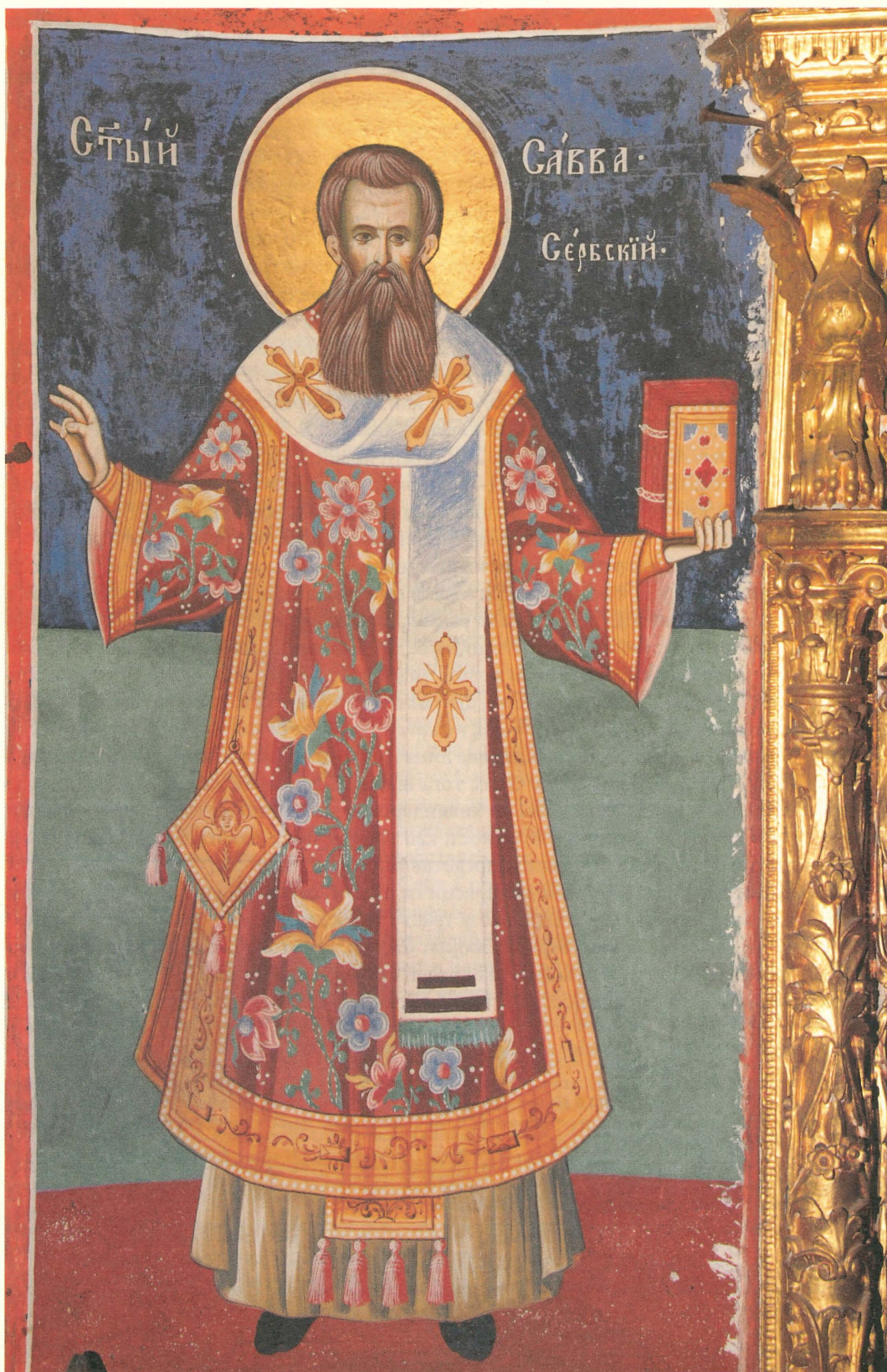
⁵ А. Гавриловић, *О значењу и разлозима сликања Христља на надбедренику Светиој Саве српској на икони овој светишћелџа на иконостасу у истоименом хиландарском параклису*, Братство XII (2018), 37–46.

⁶ С. Петковић, *Црква Рођења Пресвиџе Богородице у Хиландару*, Календар православне патријаршије за 1998, 68–74; В. Цамић, *Представи*, 112, сл. 13.

⁷ В. Цамић, *Представи*, 112.

⁸ J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Series graeca*, 138, 988D.

⁹ Ρ. Ετζεδούλου, *Ο ναός της Οδηγητριάς του Βροντοχίου στον Μιστρά. Οι τοιχογραφίες του ναύτηκα και η λειτουργική χρήση του χώρου*, Αθήναι 2013, πίν. 3; J. Prolović, *Die Kirche des heiligen Andreas an der Treska*, Wien 1997, 100–104.

Свети Сава Српски, параклис Рођења Богородице у Хиландару, наос, после 1788. године

уметност познаје још један изузетан споменик у коме је забележена појава надбедреника украшеног одређеном представом. У питању је гробна задужбина деспота Стефана Лазаревића у манастиру Ресави, где у сцени Визије Светог Петра Александријског овај архијереј има надбедреник украшен херувимом.¹⁰ Када су Ресави и хиландарски параклис у питању, од нарочите је важности запажање да немају сви архијереји надбедреник са украсом у виду одређене фигуралне представе. Ова традиција приказивања херувима односно извесног украса симболичког значења на надбедренику настављена је и у познијем периоду — присутна је и у другим хиландарским параклисима, па су је као такву наставили и анонимни сликари параклиса Богородичиног рођења.¹¹ Када је о украсима на надбедреницима 18. века реч, они су присутни и у уметности Карловачке митрополије, која се такође наставља на ову традицију, и то у различитим уметничким медијима, на репрезентативним портретима највиших представника српске сакралне власти и на представама светитеља.¹²

Надбедреник представља део архијерејских одежди, ромбоидно платно, чији се један од четири угла привезује о појас над десним бедром, због чега је тај део одежди и добио своје име. Он носи нарочито значење, које је у контексту представе Светог Саве у хиландарском параклису и његовог украса од посебне важности. Епископи носе овај део одежди као подсећање на то да су примили Реч Божју, која је духовни мач, па сам надбедреник симболично означава духовни мач — Реч Божју. Према Светом Симеону Солунском, овај део архијерејских одежди симболизује победу над смрћу и васкрс Спаситеља.¹³ Стога представе на очуваним византијским надбедреницима илуструју Васкрсење Христово.¹⁴ Наводимо још једно објашњење истог црквеног писца у вези са надбедреником: „Неки од најстаријих (првих) јереја, тј. ставрофори и неки од архимандрита имају и надбедреник, а то је *дар архијерејски*, као и крст, јер нико осим архијереја не може носити крстове на фелону и на глави и надбедренике. Овим лицима се даје да носе крст на глави и надбедреник при свештеним радњама и *што су они први између осталих*, јер једни добијају хиротонију судије — најважније црквено служење, други се постављају за пастире душа и за економије, ради чега и носе *одличја првој иасири*, на којима су дужни да се уледају“ (подвукла А. Г.).¹⁵ Овај цитат указује на то да нису сва црквена лица имала право ношења надбедреника, већ само први међу њима — архијереји. Осим тога што истиче Савино архијерејство, надбедреник наглашава и да је Свети Сава на хиландарској фресци њиме издвојен и украшен као личност која врши пастирску делатност, као наоружани духовни пастир српског народа, угледајући се на првог Пастира и представљајући Његов образ.

Узроци сликања надбедреника на фресци са ликом Светог Саве Српског и његовог украшавања ликом херувима огледају се у тексту молитве читане при стављању надбедреника: „Опаши мач Твој око бедара Својих, Силни, лепотом Својом и добротом својом.“¹⁶ Овај стих из Псалтира тумачио је одређен број црквених писаца. Свети Атанасије Александријски објашњава да псалмиста овим стихом (Пс 45, 3) „подстиче Јединородног

¹⁰ Б. Тодић, *Ресави*, Београд 1995, 84, сл. 63; J. Prolović, *Resava (Manasija). Geschichte, Architektur und Malerei einer Stiftung des serbischen Despoten Stefan Lazarević*, Wien 2017, 237–240, Abb. 162; А. Гавриловић, *О иконографским специфичностима сцене Визија Светиој Пејтра Александријској у цркви Светије Тројице у Ресави*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности, X, ур. Г. Јовановић, Дани српскога духовног преображења, XXVI, Деспотовач–Београд 2019, 237–249.

¹¹ Уп. нпр. О. Томић, *Београдски митрополит Симеон и његова хиландарска задужбина*, Друга казивања о Светој Гори, ур. М. Јанковић, Београд 1997, сл. на стр. 161. Друге фотографије нису објављене. Најлепше се захваљујем проф. др Оливеру Томићу на подацима и фотографијама.

¹² Уп. нпр. К. Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690–1790)*, Нови Сад 2013, сл. 2, 18, 19.

¹³ J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series graeca, 155, 412B–C.

¹⁴ Уп. нпр. E. Papastavrou, *Epigonation with the Anastasis*, Byzantium. Faith and Power, ed. H. C. Evans, New York 2004, 304–305 (Cat. № 181).

¹⁵ J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series graeca, 155, 261D, 264A.

¹⁶ Еп. Атанасије (Јевтић), *Христос — Нова Пасха: Божанствена литургија: Свештенослужење, ирчишење, заједница Бојочовчанској шела Христивој*, 4, Београд–Требине 2009, 398.

да војује за нас... Он, као Бог, не носи видљиви мач... Мач на бедрима носи као претњу неверујућима и противничким (демонским) пуковима. Псалом о неверујућим каже: Ако се не обратите, мач свој наоштриће (Пс 7, 13).¹⁷ Према Јефтимију Зигабену, поменути цитатом псалмопевац Давид најпре приказује Господа као војника, Чији знаци „победе над ђаволом представљају Његово војничко оружје, јер овим речима Давид призива Христа у борбу са ђаволом како би, одневши победу над њим, људе ослободио власти ђавола. Давид наоружава Христа по људским законима да би Га показао као страшног, јер војници око бедара везују свој мач.“¹⁸

Сагласно са значењем надбедреника и датим тумачењем, сматрамо да у шестокрилатој небеској сили приказаној на хиландарској фресци треба препознати херувима, иако се и серафими сликају са шест крила, будући познати по епитету „шестокрили“. Наиме, премда су херувими означени као „четворокрили и многооки“, а серафими као „шестокрили“ у византијској књижевности, а тиме и у богослужбеним текстовима, не постоји јасна разлика између описа изгледа, односно одлика херувима и серафима, па се ови описи преклапају.¹⁹ Овакво стање се одликава и у уметности, где се обе небеске силе каткад сликају на идентичан начин. Да су представе херувима присутне на очуваним надбедреницима, показује надбедреник липовског митрополита Данила из 1563. године, који се данас чува у Музеју Српске Православне Цркве. У средишту надбедреника је изобразен Христос у стојећем ставу као архијереј у сугубој, златној, ромбоидној мандорли, која прати облик надбедреника. Са четири стране извезена су четири крилата бића, означена натписима као херувими.

У контексту значења надбедреника и идентификације шестокриле небеске силе истичемо и детаљ фреске Раја из циклуса Страшног суда у католикону манастира Грачанице (1318–1321). Ту је пред вратима Раја насликан херувим са мачем у десној и копљем у левој руци, обележен натписом као „огњено оружије“, односно *огњено оружје*.²⁰ У истом својству је небеска сила насликана на надбедренику Светог Саве у Хиландару. Херувим има традиционалну улогу чувара раја, односно бранитеља храма и светиње.²¹ У том смислу је он и изобразен на надбедренику Светог Саве Српског.

Ако даље упоредимо представу Светог Саве из Хиландара и Визију Светог Петра Александријског из манастира Ресаве, јасно је да херувим на надбедренику првог српског архиепископа у једном нивоу значења представља својеврсни „ликовни синоним“ херувиму из сцене Визије, што важи и за представе ових светитеља у целини, будући да су и Свети Петар Александријски и Свети Сава Српски приказани у својству чувара праве вере и чувара Христове Цркве, који је бране од јетерика.

Разумевање посебног вида украса надбедреника Светог Саве Српског употпунићемо и освртом на податке из хагиографских и наративних извора везаних за живот Светог Саве. Први српски архиепископ је у хагиографским саставима (у Служби у Минеју за јануар) означен као „истинит пастир“,²² који „таму демона одгони“,²³ као „изабрани и истинит пастир“,²⁴ као „добри пастир и учитељ“.²⁵ На речено указује и надбедреник, а особито

¹⁷ J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, 27, 208D.

¹⁸ Исто, 128, 492A–B.

¹⁹ О овом проблему в. А. Гавриловић, *О разлозима сликања херувима у иконостасном простору цркве Богородице Одигирије у Пећкој ипостројарији*, Ниш и Византија, 15, ур. М. Ракоција, Ниш 2017, 289–292; *ista*, *The Representation of Cherub in the Nartex of the Dečani Monastery above the Portal Leading to the Nave: Contribution to the Research of the Iconography and Meaning of the Cherub in Serbian Medieval Art*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 46 (2018), 17–21.

²⁰ Б. Тодић, *Грачаница: сликарство*, Београд–Приштина 1988, сл. 104.

²¹ О херувиму као чувару улаза у храм в. А. Gavrilović, *The Representation of the Cherub*, 24.

²² Рукопис Дечани бр. 45а, fol. 15r (Празнични минеј за децембар, јануар, фебруар и јул, трећа деценија 16. века — 1520/1525).

²³ Исто.

²⁴ Исто, fol. 16r.

²⁵ Исто, fol. 18v.

представа херувима на њему. У Служби Светом Сави наводи се и да је он „богонаданутим речима злосмрадне јереси оборио, и свој народ замирисао“;²⁶ као и да је био „стуб и утврђење Цркви Христовој, коју је непоколебљиву од искушења Лукавог премудро сачувао“;²⁷ да је разорио „злодејствија јереси и људе своје научио да служе Тројици Јединосушној и једног Божанства.“²⁸ Свети Сава и његов брат Стефан су потом опевани као „духовна светила цркве“, као „ратници Свете Тројице“ и „победитељи над јересима“ (слава, глас 4),²⁹ а Свети Сава и као „први пастир на западу своје народу“, „наставник правоверја и учитељ побожности“.³⁰

Навешћемо још неколико цитата из Службе који потврђују поменута тумачења: „Некада мраком јереси покривена земља твога народа, сада светли светлошћу православља и постала је Нови Израил ослобођен од старе обмане, и народ Божији, јер је ка Закону Истине тобом вођен, оче богоносни.“³¹ „Оче свети, Саво богомудри... на Христову тајну лепоту си гледао, и његовим сјајем си свој разум озарио, народ свој си просветлио, а јереси си од цркве Христове одбацио, зато смо те стекли као светило, и зато твој пресветли спомен и хвалимо и светло га прослављамо.“³² У Служби је Свети Сава ословљен као „отечествољубац“³³ и њему се у том својству упућује молитва: „Противи се, оче, свима који са гневом насрћу на нас.“³⁴ Он је „свирала Светога Духа“³⁵ „првопастир и учитељ христоимених људи својих“³⁶ и „правоверја водитељ“.³⁷

У складу са наведеним стоје и два навода Савиног ученика Доментијана из житија Светог Саве, која хвале његова дела и дела његовог оца Симеона: „Имајући у земаљском телу силу небесних сила, и недомислими својим лепотама, и неисказани богољепијем, изванредно украшени, достојни житељи еванђеља Христова, низлажући мисаоне непријатеље силом крста, свагда се спремаху ка позиву небесноме; *йодобећи се бесшелесној ѝрироди херувимској*, у неумучним духовним песмама, у сузним капљама, у истинитом исповедању Христову, у скрушености срца, у чистоти и у духовном и телесном целомудрију, у миру и у свакој уздржљивости, свагда приковаше тело своје у страху Божијем, и све што је у овом свету сматраху као ђубре, избравши (доље) најбоље“ (подвукла А. Г.).³⁸ Доментијан за Светог Саву каже и следеће: „... а овај преосвећени огњем божанственим попали безаконе јеретике по своје отачаству, и српом духовним пожеже, и сваку доbru веру насади у своје отачаству.“³⁹

Како се из изложеног може видети, иконографски детаљ херувима на надбедренику Светог Саве Српског указује на изузетну рафинираност и ученост анонимних уметника који су осликали хиландарски параклис Богородичиног рођења, као и на то да су се ослањали на православну традицију приказивања овог мотива, присутну како у другим хиландарским параклисима, тако и у уметности Карловачке митрополије.⁴⁰ Можда будућа истраживања, ослањајући се управо на овај иконографски детаљ, укажу на извесне детаљније податке о њима. Испитивање значења и разлога сликања херувима на архијерејским одеждама указује на то да они не представљају пуки орнамент без значења, већ да су

²⁶ Исто, fol. 15r.

²⁷ Исто, fol. 20v.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, fol. 19v.

³⁰ Исто, fol. 20r.

³¹ Исто, fol. 25r.

³² Исто, fol. 127r–127v.

³³ Исто, fol. 126v.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто, fol. 127v.

³⁶ Исто.

³⁷ Исто, fol. 128r.

³⁸ Доментијан, *Животии Святой Саве и Святойа Симеона*, прев. Л. Мирковић, Београд 1938, 74.

³⁹ Исто, 196.

⁴⁰ Уп. нпр. О. Томић, *Београдски митрополијски Симеон*, сл. на стр. 161; в. и наше нап. бр. 11 и 12.

приказани на надбедренику са јасном намером, удељујући представи Светог Саве Српског посебну тежину и специфичну нијансу значења. Први српски архиепископ је, што је за светогорску средину од посебне важности, у параклису Богородичиног рођења њиме означен као избрани, духовни пастир српског народа, „ратник Свете Тројице“, чувар православне вере од јереси и наставник правоверја.^{41*}

Anđela Gavrilović

On the Reasons of Depicting of the Six-Winged on the Epigonation of St. Sava on the Fresco Next to the Iconostasis in the Parecclesion of the Nativity of the Mother of God in Chilandar

The paper deals with the reasons that led to the depiction of the six-winged heavenly power on the epigonation of St. Sava of Serbia on the fresco next to the iconostasis in the parecclesion of the Nativity of the Mother of God in the Serbian Emperor's Lavra Chilandar (built between 1784 and 1788; painted shortly after 1788; ill. 1). In other words, the paper aims to point to the connotations of the represented heavenly power as a particular type of the epigonation's decoration. The paper argues that the six-winged heavenly power is not merely an ornament of the episcopal robes of the first Serbian archbishop, but that it gives a particular significance and a specific nuance of meaning to the representation of St. Sava of Serbia. This paper describes the epigonation, analyzes the interpretations of Byzantine writers about its meaning; it speaks of the decoration of the preserved epigonations and the epigonation depicted in the art of Eastern Christianity, and when it comes to the painted heavenly force on the fresco, it is claimed to be the cherub. The special value of the meaning of the cherub depicted on the fresco in the parecclesion of the Nativity of the Mother of God in Chilandar is distinguished by its symbolism which is the main theme of this paper.

^{41*} Порекло илустрација: 1) Владимир Џамић (Републички завод за заштиту споменика културе), коме и овом приликом благодаримо на доброту и љубазности.